

USKONNOLLISEN VUOROVAIKUTUKSEN USKONNOLLISUUS

—♦—
ESA LEHTINEN

VÄITÖKSENALKAJAISIESITELMÄ TAMPEREEN YLIOPISTOSSA 15. MARRASKUUTA 2002

Tutkimukseni aineistona on uskonnollista vuorovaikutusta, adventistisia raamatuntutkisteluita. Nauhoitin ne noin yhdeksän vuotta sitten pro gradu -tutkielmaani varten, tietämättä oikeastaan, mitä niillä tarkkaan ottaen tekisin. Tämän yhdeksän vuoden ajan olen pyrkinyt löytämään keinoja analysoida uskonnollista vuorovaikutusta siten, että sen uskonnollinen erityisluonne saataisiin näkyviin. Tässä lektiiossani kerron lyhyen tarinan tuosta etsimisprosessista ja pyrin sitten arvioimaan, mitä olen prosessin aikana oppinut uskonnollisuuden ja vuorovaikutuksen tutkimuksesta.

Pro gradu -tutkielmassani tutkin modaalisia ilmauksia raamatuntutkistelussa. Keskiössä oli niin sanottu episteeminen, totuuteen liittyvä, modaalisuus. Ajattelin, että sitä kautta pääsisin käsiksi uskonnolliseen maailmankuvaan, siihen, miten totuutta käsitellään uskonnollisessa puheessa. Yhtä ja toista sainkin aineistosta irti. Tutkimuksen aikana alkoi kuitenkin tuntua, että se

kertoi enemmän modaalisuudesta kuin vuorovaikutuksesta tai uskonnollisuudesta. Alkoi näyttää siltä, etteivät episteemiset modaalii-ilmaukset läheskään aina liitty varsinaisesti totuuteen. Matka muodoista merkityksiin ei ollut niin lyhyt ja suora kuin olin ajatellut.

Pro gradu -työni loppuvaiheessa etsiskelin muita menetelmiä ja törmäsin keskusteluanalyysiin. Väitöskirjavaiheessa näkökulmani liukui vähä vähältä keskusteluanalyysin suuntaan. Siinä vaiheessa aloin pohtia raamatuntutkisteluita siitä näkökulmasta kuin keskusteluanalyysissä on tapana, tarkastelin niitä vuoro vuorolta etenevänä toimintana. Tässä vaiheessa havaitsin, miten vuorovaikutuksen rakenne pohjautuu suurelta osin kolmiosisiin jaksoihin, jotka koostuvat tutkistelun opettajan kysymyksestä, tutkittelijan vastauksesta ja opettajan kommentista. Aloin päästä käsiksi raamatuntutkisteluun vuorovaikutuksellisenä toimintana. En tutkinut enää irrallisten muotojen irrallisia merkityksiä; jokainen muoto asetui sen sijaan osaksi toimintaa, jolla oli paikkansa vuorovaikutuksessa.

Kolmiosisaiset kysymys–vastaus–kom-

menti-jaksot osoittautuivat hyvin samanlaisiksi kuin formaalin luokahuonekeskustelun toimintajaksot. Niillä on myös osin samanlainen kontrollifunktio: kysymyksensä opettaja osoittaa, minkälaista vastausta hän odottaa, ja kommentissaan hän voi arvioida vastauksen laatua. Olin siis osoittanut, että raamatuntutkistelu on vuorovaikutusrakenteeltaan samankaltaista kuin luokahuonevuorovaikutus. Toisaalta edelleenkin tuntui siltä, että en päässyt käsiksi raamatuntutkistelun uskonnollisuuteen. Näytti siltä, että vuorovaikutuksen rakenteen avulla raamatuntutkistelua ei kovin hyvin voinut erottaa luokahuonevuorovaikutuksesta, tuo rakenne ei sinänsä tehnyt siitä uskonnollista vuorovaikutusta. Uskonnollisuuden tutkimiseksi tarvittiin vielä jotakin muuta.

Keskusteluanalyttisessä työssä ovat keskeisessä roolissa niin sanotut datasessiot, joissa tarkastellaan aineistokatkelmia yhdessä. Minulle on erityisesti jäänyt mieleen eräs Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen datasessio. Tarkoituksena oli tarkastella sellaista jaksoa, jossa opettaja ohjailee vuorovaikutusta kysymysten ja kommenttien avulla. Olin ajatellut, että saisin datasessiosta kommentteja, jotka auttaisivat minua selvittämään kysymys–vastaus–kommentti-jaksojen rakentumista. Kuten datasessioissa usein käy, sen pääasiallinen anti osoittautui toisenlaiseksi. Erityisen hyvin muistan Eeva-Leena Sepäsen kommentin: hän kutsui erästä tutkimuksen vuoroa »moniäänisyyden sinfoniaksi». Tällä ymmärsin hänen tarkoittaneen, että vaikka puhuja eksplisiittisellä tasolla puhui Raamatun kertomuksesta, hänen puheestaan kuuluivat monet muutkin äänet, erityisesti hänen omaan elämänpiiriinsä kuuluvat äänet. Tämä oli tutkimukseni kannalta äärimmäisen tärkeä havainto.

Aloin katsoa muitakin tutkimuksia ja katkelmia ja tajusin, että puhuessaan Raamatun kertomuksista tutkimuksen osallistu-

jat puhuivat kaiken aikaa myös itsestään. Näin ollen he siis puhuivat Raamatun kertomuksista siten, että niistä tuli heille itselleen relevantteja, siten, että Raamattu puhutteli heitä. Alkoi vihdoinkin tuntua siltä, että aloin lähestyä raamatuntutkistelun ydintä, sitä, mitä se on uskonnon harjoittamisena. Näin tutkimukseni aiheeksi tuli »Raamatun puhuttelussa» ja tutkimuskohteeksi ne keinot, joilla tutkimuslajien osallistujat löytävät Raamatun kertomuksista niiden puhuttelevuuden.

Siinä oli lyhyesti tutkimukseni tarina. Seuraavassa otan tarinasta esille joitakin yleisempiä vuorovaikutuksen ja uskonnollisuuden tutkimukseen liittyviä näkökohtia.

Ensiksi kiinnittäisin huomiota siihen, että tutkimusaiheeni, ilmiö jota tutkin, on eräänlainen itsestäänselvyys. Uskonnollisissa yhteisöissä on aina tiedetty, että Raamattu puhuttelee lukijaa. Käsittääkseni kuitenkin itsestäänselvyys voi olla hyvä tutkimusaihe vuorovaikutuksen tutkijalle. Arkiset käsitteet ja arjessa todeksi tiedety asiat ovat tutkijalle parempia lähtökohtia kuin kovin oppitekoiset ja tekniset käsitteet. Nähdäkseni nimittäin vuorovaikutuksen tutkijan tehtävänä on tehdä näkyväksi se, miten arkista todellisuutta rakennetaan. Tällöin voi olettaa, että arkiset »tosiasiat» ovat tavalla tai toisella relevantteja. Mutta tutkimuksen tarkoitus ei koskaan voi olla arkisten tosiasioiden toistaminen. Harvey Sacks tutki 1960- ja 1970-luvulla kertomusten kertomista keskustelussa. Hän kertoi, miten hänelle tultiin usein sanomaan luennon jälkeen jotakin seuraavanlaista: »It was interesting logic, but what you're really saying is that that's a story». Sacksille sen todistaminen, että kyseessä on kertomus, ei kuitenkaan ollut lainkaan tärkeää. Kuten hän sanoi, »[t]hat it's a story, anybody knows. — The 'points' are the points in the analysis.» (Sacks 1992: 20–21.) Samoin ajattelen omasta tutkimusaiheestani. ▷

Tutkimuksen ytimessä ovat ne käytänteet ja rutiinit, joiden avulla Raamatusta tehdään puhutteleva itse vuorovaikutuksessa. Niiden yksityiskohtainen kuvaaminen on tutkimuksen tarkoitus.

Mutta mitä välineitä tässä yksityiskoh-
taisessa kuvaamisessa tarvitaan? Miten yksittäinen ilmaus tulkitaan? Miten löydetään toistuvia käytänteitä? Tärkeä väline on huomion kiinnittäminen ilmauksen asemaan peräkkäisten vuorojen ketjussa. Vuorovaikutuksen osallistujat eivät puhu tyhjiössä, vaan aina jossakin toiminnallisessa ja vuorovaikutuksellisessa kontekstissa. Edellinen vuoro ja edeltävä vuorovaikutus laajemminkin on osallistujien resurssina, johon he julkisesti osoittavat suuntautuvansa. He osoittavat kysyvänsä, vastaavansa kysymyksiin, arvioivansa edeltävää kysymystä, kommentoivansa edellä luettua Raamatun tekstiä ja niin edelleen. Näin ollen, jos tutkija haluaa tarkastella vuorovaikutusta osallistujien näkökulmasta, hänen on myös nähtävä sanat, lausumat ja vuorot osana peräkkäisten toimintojen arkkitehtuuria.

Toisaalta osallistujilla, ja tutkijalla, on välineenään kulttuurinen tieto ja taito. Jotta tutkija voisi havaita »moniäänisyyden sinfonian», hänen on pystyttävä tunnistamaan nuo monet äänet. Ja se vaatii kulttuurista tietoa. Otan tästä pienen esimerkin tutkimuksestani. Olen ollut erityisen kiinnostunut siitä, miten osallistujat puhuvat Raamatusta kerrotuista tapahtumista. Yksi paljon käyttämäni esimerkki koskee keskustelua Jeesuksesta, fariseuksesta ja niin kutsutusta syntisestä naisesta. Kertomuksessa Jeesus on aterialla fariseuksen talossa ja syntisenä pidetty nainen voitelee Jeesuksen jalat. Fariseus paheksuu sitä, että Jeesus antaa syntisen naisen koskea itseään, kun Jeesus taas osoittaa arvostavansa naisen tekoa. Tutkistelun opettaja käyttää fariseuksesta kategoriaa »uskovainen». Tul-

kintani on, että tällä kategorioinnilla hän implikoi, että osallistujien tulisi samastua fariseukseen ja pohtia, voisiko Jeesuksen kritiikki fariseusta vastaan koskea myös heitä. Tämä tulkinta edellyttää kulttuurista tietoa siitä, mitä »uskovainen» voi uskonnollisessa ja adventistisessä kulttuurissa tarkoittaa. Se edellyttää tietoa siitä, että »uskovainen» on heidän kulttuurissaan keskeinen kategoria, johon heidän on tärkeää samastua, että adventistisessä kulttuurissa on elintärkeää olla »uskovainen» eikä »ei-uskovainen».

Kulttuuriset resurssit, joita raamatuntutkistelun ymmärtäminen vaatii, ovat kuitenkin hyvin monenlaista ja hetkittäin vaihtelevia. Monissa tilanteissa turvaudutaan varsin maalliseen ja yleiseen kulttuuriseen tietoon ja taitoon. Samoin kuin me kaikki esimerkiksi voimme päätellä toistemme motiiveja ulkoisen evidenssin perusteella, voivat raamatuntutkisteluiden osallistujat päätellä Raamatun henkilöiden motiiveja Raamatusta kerrotun evidenssin perusteella. He siis tukeutuvat yleiseen tietoon siitä, millaiset motiivit ovat mahdollisia missäkin tilanteessa. Termin »uskovainen» tunnistaminen, ja erityisesti sen uskonnollisille ihmisille relevantin merkityksen tunnistaminen, vaatii jo uskonnollisempaa kompetenssia, mutta ei kuitenkaan mitään kovin erikoistunutta tietoa. Termi lienee enemmän tai vähemmän samalla tavalla tunnistettava useimmille suomalaisista. Raamatuntutkistelussa on kuitenkin joitakin piirteitä, jotka vaativat nimenomaan adventistisen kulttuurin tuntemusta. Esimerkiksi yhdessä raamatuntutkistelussa osallistuja kuvaa Israelin kansaa siten, että heille on annettu »erikoista valoa». Adventistisessä kulttuurissa sanotaan yleisesti, että adventisteilla on »erikoista valoa» suhteessa muihin seurakuntiin. Tämän kulttuurisen tiedon perusteella tulkitsen, että käyttämällä tätä termiä Raamatun kertomus tehdään relevantiksi

nimenomaan adventistien kannalta, samastetaan Israelin kansa ja adventistit.

On siis ilmeistä, että adventistisen raamatuntutkistelun analysoimisessa tarvitaan melko erikoistunuttakin adventismia koskevaa kulttuurista tietoa. Tämä tieto on ainakin osin hankittava varsinaisen tutkimusaineiston ulkopuolelta, etnografisen havainnoinnin ja osallistumisen avulla. Kysymys etnografiasta nousee yleisemminkin esiin uskonnollisia yhteisöjä tutkittaessa. Analysoidessaan vierasta kulttuuria tai valtakulttuurista erottuvaa alakulttuuria tutkija tarvitsee etnografista tietoa kyseisestä kulttuurista. Itse olen siinä onnellisessa asemassa, että olen kasvanut adventistisessa kulttuurissa, ja minulla on näin ollen eletyn elämän kautta hankittu kompetenssi. Mutta nähdäkseni on selvää, että jos tutkija lähtee tutkimaan itselleen vierasta uskonnollista yhteisöä, on hänen jalkauduttava hankkimaan itselleen riittävä tuntemus yhteisöstä.

Etnografinen tieto on siis erittäin hyödyllistä, mutta samalla sitä on käytettävä varoen, aineiston ehdoilla. On varottava pakottamasta etnografian avulla hankittua käsitystä yhteisöstä aineistoon. Nähdäkseni etnografisen tiedon tulisi toimia analyysin resurssina, johon tukeudutaan silloin, kun vuorojen tilanteinen ymmärtäminen sitä vaatii. Osallistujat käyttävät kulttuurista tietoaan ja taitoaan tilanteisesti, tässä ja nyt, ja samoin olisi tehtävä tutkijankin. Missään vaiheessa ei saa unohtaa sitä, että toiminta asettuu aina osaksi peräkkäisten vuorojen ketjua. Jokainen vuoro on edeltävien vuorojen kontekstissa ja luo kontekstin tuleville vuoroille.

Tutkijan tehtävä on siis tehdä kontekstisidonnaista tulkintaa, jossa hän käyttää hyväkseen sellaista kulttuurista tietoa ja taitoa, joka on osallistujienkin ulottuvilla. Mutta samalla hänen tehtävänä on myös tehdä tuo tieto ja taito ja sen kontekstisidonnaisuus näkyväksi ja eksplisiittiseksi. Täs-

tä eksplisiittiseksi tekemisestä vuorovaikutuksen osallistujat harvoin ovat kiinnostuneita. Vuorovaikutuksessa tärkeää on toiminta, eivät ne välineet, joita toimintaan tarvitaan. Olen myös tarkoituksellisesti puhunut kulttuurisen tiedon ohella kulttuurisesta taidosta. Nähdäkseni ei nimittäin ole välttämätöntä, että osallistujien kulttuuristen resurssien käyttö on tietoista. Kyse on usein pikemminkin rutiineista, konventionaalisista tavoista tehdä asioita. Tutkijan tehtävänä on analysoida nimenomaan niitä rutiineja, joiden avulla asioita tehdään. Tässä mielessä tutkija on vuorovaikutuksen osallistujia edullisemmassa asemassa, koska hänellä on dokumentti toiminnasta, kasetti tai video. Näin ollen hän voi palata vuorovaikutustilanteeseen uudelleen ja uudelleen. Osallistujat sen sijaan ovat useimmiten muistinsa varassa, jos he haluavat analysoida aikaisempaa vuorovaikutustilannetta.

Uskonnollisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa on siis omat erityispiirteensä. Samalla haluan kuitenkin korostaa, että en näe vuorovaikutuksen perusrakenteiden tutkimusta ja sellaisen erityisen vuorovaikutustilanteen kuin raamatuntutkistelun tutkimusta perusluonteeltaan erilaisina toimintoina. Usein sanotaan, että vuorovaikutuksen perusrakenteiden tutkimus, esimerkiksi vuoronvaihdon tutkiminen, olisi jottenkin »teknistä» suhteessa »kulttuurisempaan» tai »institutionalisempaan» tutkimukseen. Jos nyt otetaan esimerkiksi vaikkapa vuoronvaihto, on siinäkin nähdäkseni kyse kulttuurisista taidoista, senkin tutkiminen on siis kulttuuristen taitojen eksplikoimista. Vuoronvaihdon perusideahan on hyvin yksinkertainen ja itsestään selvä: ihmiset puhuvat yleensä vuorotellen. Kyse on kuitenkin kulttuurisesta normista, joka tehdään todeksi monenlaisilla menetelmillä. Keskusteluanalyttinen vuoronvaihdon tutkimus on näiden menetelmien yksityis-

kohtaista analyysia. Eli uskonnollisen toiminnan analysoimiseen tarvitaan osin toisenlaista kompetenssia kuin vuorovaihdon tutkimukseen, ja se on hankittava toisenlaisilla tavoilla, mutta molemmissa on kyse kulttuuristen taitojen tutkimisesta.

Lopuksi: tutkimustyöni aikana olen yhä enemmän oppinut sitoutumaan niin sanottuun motivoimattoman analyysin periaatteeseen, joka on keskeisellä sijalla keskusteluanalyysin eetoksessa. Kuten alussa kertomastani tarinasta kävi ilmi, omaa työtäni olen sen aikana motivoinut monella tavalla, ja minulla on ollut monenlaisia tutkimusongelmia ja -aiheita. Viime kädessä tutkimusaiheeni löytyi kuitenkin motivoimattoman, sekä yksityisen että yhteisen, analyysin kautta. Tutkimusaihe muotoutui sellaiseksi, jota en ollut alun perin ajatellut ollenkaan.

Motivoimattomuus on ollut hyvin vääринymärretty käsite sen historian aikana. Sen on ajateltu tarkoittavan näiä empirismää, jonka mukaan aineistosta voidaan lukea tutkimustulokset ilman mitään teoreet-

tista näkökulmaa. Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että mieli puhdistetaan kaikista ennakkokäsityksistä. Sen sijaan kyse on aineiston tarkastelemisesta ilman edeltä käsin määrättyä tutkimusaihetta. Tarkoituksena on löytää tutkimusaihe, tarkasteltavat ilmiöt, itse aineistosta. Mutta noita ilmiöitä etsitään kurinalaisella metodologialla. Vuorovaikutusta tarkastellaan kontekstisidonnaisina toimintoina, aineistolta pyritään kysymään kaiken aikaa: miksi tämä nyt? Ja tässä kysymyksessä on pääosassa tuo sana *nyt*: jokainen vuoro nähdään osana peräkkäisten vuorojen ketjua. Ja samalla aineistoa tarkastellaan kulttuurin kompetenttina jäsenenä, käyttäen kaiken aikaa hyväksi kulttuurista tietoa ja taitoa, mutta käyttäen sitä tilanteisesti, siten että sen avulla vastataan miksi tämä nyt -kysymykseen. ■

LÄHDE

SACKS, HARVEY 1992: *Lectures on conversation, Vol. II*. Toim. Gail Jefferson. Oxford: Blackwell.

ESA LEHTINEN *Raamatun puhuttelussa: teksti, kokemus ja vuorovaikutus adventistien raamatuntutkistelussa*. Acta Universitatis Tamperensis 891. Tampere: Tampere University Press 2002.

Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, 33014 Tampereen yliopisto
Sähköposti: esa.lehtinen@uta.fi